

7-26-2020

BAKHSI ART SCHOOLS AND THEIR PERFORMING FEATURES

Ilkhom Akhtamovich Kushaev

senior teacher of the department of music education, BSU

Follow this and additional works at: <https://uzjournals.edu.uz/buxdu>

Part of the [Arts and Humanities Commons](#)

Recommended Citation

Kushaev, Ilkhom Akhtamovich (2020) "BAKHSI ART SCHOOLS AND THEIR PERFORMING FEATURES," *Scientific reports of Bukhara State University*. Vol. 3 : Iss. 3 , Article 4.

Available at: <https://uzjournals.edu.uz/buxdu/vol3/iss3/4>

This Article is brought to you for free and open access by 2030 Uzbekistan Research Online. It has been accepted for inclusion in Scientific reports of Bukhara State University by an authorized editor of 2030 Uzbekistan Research Online. For more information, please contact sh.erkinov@edu.uz.

Хулоса. Мақомотда фракталликни топиш учун аввало санъат соҳасида тадқиқ этилган фракталлик ҳақида эслаш лозим. Масалан, қадимдан “Иллиада” ва “Одиссея”ни Гомер эмас, балки ҳар хил муаллифлар ёзган деб келинган. Иллиадада 15693 қатор, Одиссеяда 12110 қатор шеър борки, бунча ҳажмдаги асарни бир одам ёза олмайди, деб келинади. Улар эрамиздан олдинги III асрдан буён ўрганилиб келинади. Бу асарларни ҳар хил муаллифлар ёзган дегувчилар тарихда хоридзонтлар (иккига бўлувчилар) ва, аксинча, бу асарни бир муаллиф – Гомер ёзган, дегувчилар унитарлар деб ном олганлар. Қизиғи, унитарлар қаторида Аристотель ҳам бўлган. Шу тариқа тарихда Гомер муаммоси деган бошқотирма пайдо бўлган. Фрактал тадқиқотлар натижасида шу нарса маълум бўлдики, иккала асар – “Иллиада” ва “Одиссея”да бир хил ички мантиқ, бир хил ички композиция ва бир хил фрактал қисмлар мавжуд экан...

Бизнинг пировард мақсад – миллий ўзбек мақомлари ва Шашмақомда ҳам фрактал аломатларини топиш ва шу аснода уларни фрактал қонуниятлар асосида тадқиқ этиш.

АДАБИЁТЛАР

1. **Mirziyoyev Sh.M.** “O'zbek milliy maqom san'atini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida” qaror.Xalq so'zi.T.18-noyabr 2017-yil. - 1 b.
2. **Mandelbrot B.B.** The Fractal Geometry of Nature. San Francisco. Freeman.1982.
3. **Galiley G.** Probirnix del master. - M.: Nauka, 1987. - 272 b.
4. **Mandelbrot B.** Fraktali i teoriya iteratsiy. - M.: Mir, 1993. - 131 b.
5. **Rozenov E.K.** Zakon zolotogo secheniya v poezii i muzike. - M.: Muzika, 1982. - 119 b.
6. **Fitrat A.** O'zbek klassik musiqasi va uning tarixi. - T., 1993. - 57 b.
7. **Ibragimov O.** Fergano-tashkentские makomi. Media-lend. - T., 2006. - 74 b.
8. **Rajabov I.** Maqomlar.San'at. - T., 2006. - 34b.
9. **Matyoqubov O.** Maqomot.Musiq. - T., 2004. - 46b.
10. **Yunusov R.** Faxriddin Sodiqov.YuNESKO. - T., 2005. - 18b.
11. **Rajabiy Yu.** Muzika merosimizga bir nazar. - T.: G'afur G'ulom, 1978. - 5 b.
12. **Bonaventura D.F.** Putevoditel uma k Bogu./V kn.: Istoriya estetiki. Pamyatniki mirovoy esteticheskoy misli. - T1.M.AX SSSR.1962. - S.285.
13. **Duadi A.** Mnojestvo Jyulia i mnojestvr Mandelbrota //V kn.:X.O. Paytgen, P.X.Rixter. Krasota fraktalov. - M.:MIR, 1993. - S.141-153.

УДК 78.071.2: 398.8 (575.1)

БАХШИЧИЛИК САНЪАТИ МАКТАБЛАРИ ВА УЛАРНИНГ ИЖРО ХУСУСИЯТЛАРИ ШКОЛЫ ИСКУССТВА БАХШИ И ИХ ИСПОЛНИТЕЛЬСКИЕ ОСОБЕННОСТИ BAKHSI ART SCHOOLS AND THEIR PERFORMING FEATURES

Қўшаев Илхом Ахтамович

БухДУ муסיқа таълими кафедраси катта ўқитувчиси

Kushaev Ilkhom Akhtamovich

senior teacher of the department of music education, BSU

Таянч сўзлар: бахши, жирав, нома, дўмбира, дутор, кўбиз, дostonчи шоир, ёпиқ гуллиги куйлаш, очиқ овоздаги куйлаш, бахшичилик мактаблари, терма, ёзма дostonлар.

Ключевые слова: бахши (исполнитель дастана), жирав, нома, думбира, дутар, кобиз, дostonчи шоир (сочинитель дастанов), гуллиги ижро (горловое пение), очиқ ижро (естественное пение), школы бахши, терма (небольшое сочинение в традиции дастана), письменные дастаны.

Key words: bakhshi (performer of dastan),jirav, noma, dumbira, dutor, kobiz, dostonchi shoir (composer of dastans), gulligi ijro (throat singing), ochik ijro (natural singing), bakhshi school, terma (short composition in the tradition of dastan), written dastans.

Мақолада бахшичилик санъати маҳаллий мактаблари, уларнинг ижрочилари, дostonларнинг ижро усуллари, репертуарлари, назарий асослари ҳамда уларнинг таълими масалалари ҳақида фикр юритилган. Ўтмишда дoston ижрочилиги

SAN'ATSHUNOSLIK

анъаналари таркибида ижронинг маълум ўзига хос жилolari билан бир-биридан фарқ қиладиган дostonчилик мактаблари вужудга келган. Ҳозирги кунда Ўзбекистонда Булунгур, Қўрғон, Шахрисабз, Қамай, Шеробод, Хоразм ва бошқа дostonчилик мактаблари мавжуд.

В статье идёт речь о региональных школах искусства бахши, об их исполнителях, традициях исполнения, о репертуаре, а также о современных вопросах обучения дастаном. Раньше в традициях эпического исполнения существовали школы эпической поэзии, которые отличались друг от друга некоторыми особенностями исполнения. В настоящее время в Узбекистане действуют Булунгурская, Курганская, Шахрисабзская, Камайская, Шерабадская, Хорезмская и другие школы поэзии.

The article deals with the art of bakhshi, a school that was formed, their performers, traditions of performance, repertoire, as well as contemporary issues of education of dastans. In the past, within the traditions of epic performance, there were schools of epic poetry, which differed from each other with certain peculiarities of performance. At present, there are Bulungur, Kurgan, Shakhrisabz, Kamay, Sherabad, Khorezm and other schools of epic poetry in Uzbekistan.

Кириш. Биз ўзида ҳам сўз санъати, ҳам созандалик, ҳам хонандаликни мужассам этган бахшичилик санъати билан ёшларимизни ошно қилар эканмиз, уларда айрим дoston ва терма намуналарини тинглаш орқали бу қадимий санъат ҳақида тасаввур пайдо қилиш, ундаги нома ва термаларни куйлаш ижросига хос бетакрор хусусиятларни англашни ўргатамиз.

Президентимизнинг 2018 йил 1 ноябрдаги “Халқаро бахшичилик санъати фестивалини ўтказиш тўғрисида”ги қарорига [1] асосан 2019 йил 6-10 апрел кунлари Термиз шаҳрида ўтказилган улкан халқаро анжуман бахшилар санъати маҳсули бўлган терма ва дostonларимизни халқаро даражага олиб чиқди десак янглишмаймиз.

Ҳар икки йилда бир марта ўтказиладиган Халқаро бахшичилик санъати анжуманлари ўлкамизда мавжуд бўлган бахшичилик мактаблари ва уларнинг ижро анъаналарини янги ижодий босқичда ривожлантириш билан бирга ўқувчи ёшларни бу юксак бадиий санъатга бўлган қизиқишларини янада оширишга хизмат қилади. Президентимиз Шавкат Мирзиёев ташаббуслари билан Термизда ташкил этилган бахшичилик мактаби ижодий тажрибаларидан руҳланиб ватанимизнинг бошқа ҳудудларида ҳам шундай мактаблар пайдо бўлиши мумкин. [3]

Асосий қисм. Биз анъанавий мусиқий мерос дарслари жараёнида бўлажак мусиқа муаллимларига терма ва дostonлар ҳақида маълумотлар бериш, айрим дoston намуналарини тинглаш, таҳлил қилиш ва қисман куйлаш учун репертуар танлашда талабаларга очиқ овозда куйланадиган Хоразм дostonларидан кўпроқ мисоллар танладик [4].

Хоразм дoston номаларининг **парда тузилиши** масаласи Ю. Кон ва И. Акбаровлар “Ўзбек халқ мусикаси” тўпламининг IX жилдига ёзган сўз бошида таҳлил қилинган. Уларнинг кузатишларича, Хоразм дoston номаларининг лад асослари, яъни товушқатор ва куй ҳаракатларида 7 поғанали диатоник ладга асосланган ионий (табиий мажор), эолий (табиий минор) ва кўп учрайдиган миксолидий ладлари билан бирга ўзбек мусикасида кам учрайдиган, таркибида орттирилган секунда интервали бўлган товушқатор, таянч нуқтаси товушқатор ўртасида жойлашган гипофригий (ёки локрий) каби ладларнинг мавжудлиги, уларнинг ўзига хос хусусиятларга эга бўлган лад асослари қонунияти белгиларидир.

Номалар **лад асосларини** ўрганишда аввало бахшиларнинг асрлар давомида асосий чолғуси бўлиб келган дотор парда тузилиши, сар парда ёки бош (беш) парда, Ширвон парда, Мискин парда, лол парда ва зоринжи парда, уларнинг куй тузилишидаги ўрни каби тушунчаларга эга бўлиш муҳим аҳамият касб этади. Бу пардаларнинг (товушсиз лол пардасидан ташқари) ҳар биридан номалар бошланиб, улар мустақил тугал куйлар бўлишига қарамай, нома шеърий матнларига бўйсунди. Айрим номаларнинг Оврўпа мусикасидаги модуляция ва оғишмага ўхшаб, бир товушқатор (тоналлик) пардасидан бошланиб, бошқасида тугаши ёки маълум бир пардадан

бошланиб, куй ўртасида бошка тоналликка оғиши ва куй охирида яна дастлабки асосий тоналликка қайтиб яқунланиши ҳам кузатилади.

Достон куй номаларидаги бундай лад ўзгаришлари, мақомларга ўхшаб дорий-миксолидий, эолий-дорий, миксолидий–ионий каби қўша ладларнинг пайдо бўлиши ва ёндош тоналликларга кўчишларнинг асосий сабаби тингловчилар диққатини доимий назоратда сақлаш учун достон ижроси қувватини ошириш, куй авжларининг жуда баландлашиб кетиб, ижрочини толиқтириб қўймаслиги ва тингловчиларни зериктириб қўядиган бир хиллик (якка тоналлик)ни олдини олиш бўлиши мумкин.

Достон номаларининг ҳажми ва товуш диапазони турлича бўлиб, улар беш пардадан бошланиб, бир ярим октава баъзан ундан ҳам кўпроқ диапазога эга бўлиши мумкин. Улар ички тузилиши ва шакли жиҳатидан халқ қўшиқларига ўхшаш бўлиб, бу қўшиқларнинг юзага келишида куй тузилишининг **куплет** шакли асосий ўрин эгаллайди. Номаларда шеър туюқларига куй бўлаги, шеър бандига куй банди, шеър тўртлигига куй даври мутаносиб - мос келиши шунингдек, чолғу муқаддима, қўшиқ “нақорати”нинг чолғуда такрорланиши, яқуний туширим ёки “сайқал” деб юритиладиган, кўпинча қўшиқ тонлигини ўзгартирувчи чолғу интихоси айтим йўли ва унга чолғу жўрлигини чамбарчас боғлайди.

Ўзбек халқ достончилиги анъаналарида **номаларни куйлаб айтиш услуби** асосан икки хил йўналишда шаклланган. Биринчиси Қашқадарё, Сухондарё ва Самарқанд бахши-шоирларининг “ички овоз-гуллиги” услубида дўмбира жўрлигида айтиш шунингдек, жировларнинг қадимги бўғиқ-ёпиқ (гулиги) овозга асосланган худди шундай ички овозда қўбиз жўрлигидаги ижролари бўлса, иккинчиси Хоразм бахшиларининг эркин очик овоз билан дутор жўрлигида, Ширвоний услуби бахшилари эса, кейинги пайтларда тор, ғижжак, бўламон ва доира чолғулари ансамбли жўрлигида қўшиқ номалари ижросидир.

Ўтмишда достон ижрочилиги анъаналари таркибида ижронинг маълум ўзига хос жилolari билан бир-биридан фарқ қиладиган достончилик мактаблари вужудга келган. Ҳозирги кунда Ўзбекистонда Булунғур, Қўрғон, Шаҳрисабз, Қамай, Шеробод, Хоразм ва бошка достончилик мактаблари мавжуд. Самарқанд достончилиги анъаналари асосан вилоят туманларида қарор топган бўлиб, улар Булунғур, Нурота (Қўрғон) ва Нарпай достончилик мактабларини ўз ичига олади. Булунғур достончилиги мактабида кўпинча “Алпомиш”, “Ёдгор”, “Юсуф билан Аҳмад”, “Рустамхон”, “Гўрўғлининг туғилиши”, “Жаҳонгир” “Ойсулув”, “Ҳасанхон”, “Чамбил қамали” каби қаҳрамонлик достонлари зўр маҳорат билан куйланган. Муҳаммад шоир, Султонмурод Суяр, Раҳим – булбул, Амин бахши, Чинни шоир, Товбузар шоир, Қурбонбек шоир, Йўлдош – булбул, Йўлдош шоир, Қўлдош Суяр, каби бахшилар бу мактабнинг ўтмишдаги йирик намояндаларидир. Фозил Йўлдош ўғли (1872-1955) бу мактабнинг сўнги йирик вакиллари билан эди.

Самарқандда яна бир машҳур мактаб Қўрғон достончилиги деб аталади. Бу мактабда ҳам “Гўрўғли” каби қаҳрамонлик достонлари айtilган бўлса-да, бироқ, унда “Гулнор пари”, “Қундуз билан Юлдуз”, “Ойсулув”, “Равшан”, “Далли” “Кунтуғмиш” каби ишқий – романтик достонлар нисбатан кўпроқ ижро этилган. Ёдгор, Лафас, Мулла Тош, Мулла Холмурод, Жуманбулбул, Бўрон бахши, Жассоқ бахши каби ўтмишда Қўрғон достончилиги мактабининг йирик вакиллари бўлган устоз бахшилар қаторида Султон кампир ва Тилла кампир исмли истеъдодли моҳир аёл бахшилар ҳам фаолият кўрсатганлар.

Қарийб 350 йиллик тарихга эга бўлган Қўрғон достончилиги мактаби ҳақида Эргаш Жуманбулбул ўғли асарларида бир мунча қимматли маълумотлар берилган. Унинг “Таржимаи ҳол” достонида “Мен эллик бир яшар Эргаш Жуманбулбул ўғли, Жуманбулбул Мулла Холмурод ўғли, Мулла Холмурод Мулла Тошнинг ўғли, Мулла Тош Уста Лапаснинг ўғли, Уста Лапас Ёдгорнинг ўғли, ўзим ўзбек, туркман жамоасидан, уруғим асли қора-қисса қозилоқлигига қўшилади” деб ёзади. Эргаш Жуманбулбул ўғли (1868-1937) қирқдан зиёд достонни, жумладан, “Гўрўғли” туркумига кирувчи йигирмадан зиёд достонни куйлаган. Эргаш шоир ижро этган “Якка Аҳмад”, “Кунтуғмиш”, “Хушкелди”, “Холдорхон”, “Далли”, “Қундуз билан Юлдуз”, “Равшан”, “Алибек билан Болибек”, “Қизжибек”, “Ҳасанхон”, “Авазхон”, “Нурали”, “Алпомиш”, “Ошиқ Ғариб”, “Ойсулув” каби достонлар бадиий етуклиги билан ажралиб туради [6].

SAN'ATSHUNOSLIK

Эргаш Жуманбулбул ўғли (1868-1937) ва Пўлкан шоирлар (1874-1941) бу мактабнинг сўнгги йирик намояндалари эди.

Нарпай дostonчилик мактабининг таниқли вакиллари Ражаб шоир ва унинг тарбиясида бўлган Ислom шоир, Нурмон Абдувой ўғли ва бошқа устоз бахшилар ҳам ўзбек эпоси ривожига маълум ҳисса қўшганлар. Бу мактабнинг йирик намояндалари кўпроқ “Орзигул”, “Соҳибқирон”, “Гулихирмон” каби дostonларни зўр маҳорат билан ижро этганлар.

Шаҳрисабз дostonчилик мактаби XIX асрда вужудга келган. Унинг сўнгги йирик намояндаси Абдулла Нурали ўғли эди. Бу мактаб бахшилари дoston куй – номаларини шўх, қувноқ, нисбатан тезроқ суръатда ва кўтаринки руҳда куйлаганлар.

Шеробод дostonчилик мактабига мансуб Умир Сафар ўғли, Шерназар Бекназар ўғли, Аҳмад бахши, Нурмурод бахши, Жўра Эшмирза ўғли, Нурали Боймат ўғли ва ушбу мактабнинг энг иқтидорли вакили Мардонакул Авлиёкул ўғли каби санъаткорлар ижодида ҳам Гўрўғли туркуми дostonлари алоҳида ўрин тутди. Бу бахшилар репертуаридаги дostonлар ўзининг соддалиги, матнининг ихчамлиги билан фарқланади. Бу мактаб вакиллари айниқса, “Нурали”, “Малла савдогар”, “Оллоназар Олчинбек”, “Олтин қабоқ”, “Санам Гавҳар” дostonларини бадиий юксак даражада ижро этганлар.

Жанубий Тожикистоннинг Данғара тумани, Жорўб қишлоғида яшаб ўтган Ҳайбат Шамол ўғли, Тўла Ҳайбат ўғли, Мустафокул Қундуз ўғли каби таниқли ўзбек бахшилари ҳам асосан “Гўрўғли” туркумидаги ва бошқа дostonларни ўзига хос усулда ижро этиб, ўзбек дostonчилиги ривожигага маълум ҳисса қўшганлар. Улар репертуаридаги дostonлар матни ниҳоятда ихчамлиги билан ажралиб туради.

Қорақалпоқ дostonчилиги одатдаги қадимий жировчилик ва кейинчалик шаклланган бахшичилик йўналишларида ривожланиб келмоқда. Жировлар қаҳрамонлик ва баҳодирлик дostonларини ўз ота-боболари аънаналрига риоя қилиб, қўбиз жўрлигида ички ёпиқ овозда куйлаб келмоқдалар. Бахшилар эса хоразм дostonчилиги аънаналарига яқин бўлиб, очиқ овозда дуторда жўр бўлиб, “Гўрўғли” туркумидаги дostonлар, “Ошиқ Ғариб ва Шоҳсанам” каби лирик дostonларни кўпроқ ижро этадилар. Машҳур қорақалпоқ жировлари Шанқай ёки Шанкет жиров (1814-1884), Жиямурат жиров (1836-1908), Нурабилла жиров (1862-1922), Ерполат жиров (1861-1938), Қурбанбай жиров (1876-1958), Тўра жиров (1879-1044), Отаниёз жиров (1883-1989), Оғиз жиров (1884-1954), Қиёс жиров (1903-1974) ва бошқалар ҳақида филолог профессор Қалли Айимбетовнинг “Қалқ даналиғи” китобида анчагина маълумотлар берилган. Шулар қаторида Оқмамбет бахши, Муса бахши, Эденбай бахши, Адилбай бахши, Ўринбай бахши, Жапақ (Жобборберген) бахши Шамуратов (1893-1970), Жуман бахши (1871-1949), Ибрайим Патуллаев (1909-1967), Қиз бахши Ҳуриломон (1861-1949) каби машҳур бахшиларни ҳам эслаб ўтиш ўринлидир. [5]

Хулоса. Биз ўқувчи ёшларни дoston намуналари, хусусан уларнинг мусиқий номалари билан таништириш, тинглаш орқали дostonлар ҳақида тасаввурга эга бўлиш, айрим номаларни куйлаш, ўрганиш ва ўзлаштиришларини янада яхшилаш мақсадида “Қайдин галдинг” (Баҳром ва Гуландом), “Фарзанд гарақдур йигита” (Гўрўғли), “Сабо келибсиз” (Гўзалхон), “Саёдхон боғдадур” (Саёдхон Ҳамро), “Қадрин на билсин” (Гўрўғли), “Бобожон” (Алпомиш), “Оғажон кайга борурсан”, “Болам ўхшайди овозинг сени”, “Ёрнинг гули галди, ўзи галмади”, “Озод қил”, “Боғ сайлина галади”, “Душдимда галдим”, “Найлайин” (Ошиқ Ғариб ва Шоҳсанам) каби бирқанча дostonлардан номалар танлаб, уларнинг ўқувчи ёшлар дидига яқинлиги, тинглаб идрок этиш имкониятлари, дoston номалари таъсиридаги психик кечинмалар, дoston мусиқасининг бошқа мусиқий жанрлардан фарқи, ўзига хос бетакрор хусусиятларини англаб олиш ва дoston оҳанглари эшитганда, уларни таниб, дoston ёки нома эканлигини айта олишларига ҳаракат қилдик.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев 2019 йил 6 апрель куни Термиз шаҳрида Халқаро бахшичилик санъати фестивали очилишига бағишланган тантанали маросимда сўзлаган нутқида [2] айтганидек, **“Агар биз бу ноёб санъатни сақлаб қолиш учун бугун барчамиз биргаликда ҳаракат қилмасак, эртага, афсуски, кеч бўлади, келгуси авлодлар, тарих бизни кечирмайди”.**

АДАБИЁТЛАР

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Xalqaro baxshichilik san'ati festivalini o'tkazish to'g'risida»gi 2018 yil 1 noyabrdagi PQ-3990-son qarori.
  2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning 2019 yil 6 aprel kuni Termiz shahrida o'tkazilgan Xalqaro baxshichilik san'ati festivali ochilishiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqi //“Toshkent oqshomi” gazetasi, 2019 yil 8 aprel, 56-son.
  3. Dunyo baxshilari navolari Amudaryo uzra taralmoqda.”Toshkent oqshomi” gazetasi, 2019 yil 8 aprel, 56-son.
  4. Musiqiy pedagogik ta'limda dostonning o'rni. - San'at yo'nalishlarida yoshlarni ma'naviy tarbiyalash: izlanish, yechim va istiqbollari. Mavzuidagi Respublika konferentsiyasi. - Buxoro. 2013. - B. 138-140.
  5. **Matyoqubov B.** Doston navolari. Toshkent, 2009.
  6. Qo'rg'on dostonchilik maktabi: an'ana davom etmoqda <<http://marifat.uz/marifat/ruknlar/-manaviat/1649.htm>>. Ma'rifat gazetasi: Ma'naviyat, maktabdan tashqari ta'lim 11/09/2018.
-